

ԱՐԵՒԵԼՔ

ԼՈՒՍԱԽՈՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅՈՑ

(Շար. տես էջ 340)

Ը

Տրդատ եւ Գրիգոր.

ՍՐԲԱՆ նախախնամական և զարմանալի երեւցաւ ծագումն լուսոյ կրօնից յաշխարհս մեր, եթէ ի սկզբան մարդկութեան և եթէ ի սկզբան քրիստոնէութեան, կրքնամբ ըրե՛լ թէ այլ աւելի, գոնէ՛ զգալի և բացայայտ եղաւ ընդհանուր ծաւալումն քրիստոնէութեան յընդհանրութեան ազգիս, որպիսի թերեւս չէ եղած յայլ ազգս. վասն որոյ և իրաւամբ այս նոր քարոզիչ և առաքելն Հայոց՝ կոչուի Հոսաւորիչ։ Միանգամայն և շատ սքանչելի հանգամանօք եղած է այս Լուսաւորութիւնս. թէ քաղաքական տեսութեամբ և թէ կրօնական. և հարկ էր որ այսպէս ըլլա՛ր՝ երբ ողջոյն ազգ մի կրօնափոխ կ'ըլլայ կարճ ժամանակի մէջ. մանաւանդ այնպիսի պնդակարծիք ազգ մի՛ ինչպէս Հայոցս. զորս՝ չարժեւոյ և հնաւանդ կրօնքէն ի նորն փոխեալս համար՝ (մարդկօրէն խօսելով) արտաքին մղող ոյժ մ'այլ պէտք էր։ Այս ոյժն էր հսկայակերպ Տրդատայ հզօր բաղուն, Գրիգորի կակուղ ձեռաց աջակցեալ. բայց և Տրդատայ և հասարակաց յովղութեան՝ ուրիշ արտաքին նպատտ մի կար, զոր քաղաքական տեսութիւն կոչեցի. և հարկ է բացատրել։

Հայոց բարեկարգ կամ կանոնաւոր ազգ և տէրութիւն մի դառնալէն վերջ՝ թագաւորութեամբ Արապկունեաց, 400 և աւելի տարւոյն անցեր էր՝ մինչեւ ի սկիզբն երեւնալու Տրդատայ ի պատմութեան. այս չորս դարուց մէջ՝ թէ և երբեմն երկու համացեղ տէրու-

թիւնք՝ Հայք և Պարթեւք՝ զժտութիւն կ'ունենային, այլ աւելի երկար ատեն բարեկամութեամբ և խնամութեամբ վարուէին. Հռովմայեցոց անյազ աշխարհակալութիւնն և մասամբ աշխարհաւերութիւնն էր շատ հեղ երկպառակութիւն ձգող և տակն ու վրայ ընող գերկիրս և զժողովուրդս. ինչ որ ի Հայս և ի Պարթեւս ըրին նոքա այդ երեք կամ չորս դարուց միջոց՝ ծանօթ է ամենուն, եւս առաւել մեզ, ինչ որ մեր աշխարհակալ Տիգրանայ և Միհրդատայ օրերէն մինչեւ ի Վուդարայ և Խոսրովու օրերն՝ ըրին. երբեմն պատերազմով երբեմն հաշտութեամբ ընդ Հայոց, քիչ կամ շատ ազատ թողլով զմիւս։ Երբորդ դարուն վերջերը և յատկապէս Գիւղիզտիանոսի կայսերութեան ատեն (284-305-11), փոխեցաւ իրենց աշխարհավարութեան կերպըն. փոխանակ մէկ կայսեր միանշան հրամանատուութեան, երկու երեք և չորք միաժամանակ կայսերք կամ կեսարք և օգոստոսք երեւցան, և իրենց տիեզերածաւալ տէրութեան աշխարհները բաժնեցին քանի մի ընդարձակ վիճակ, որոց մէջ գոտաւած ազգային տէրութեանց այլ սահման և իշխանութեան չափ որոշեցին։ Այս միջոցին հանգիպեցաւ մեր աշխարհին սահմանն և բաղդն եւս. յետ Ա. Խոսրովուս պապմանի ի նորահաս տառ Պարսից Սասանեանց բռնաւորաց, մեր երկրին նուաճման, և Տրդատայ երկարամեայ պանդըխտութեան՝ երբեմն տիրելով հայրենի աթոռոյն և երբեմն զրկուելով, իր արական զինուորութիւնն ի բանակաւ Հռովմայեցոց, ի մեծ վտանգէ տարեցընելն զԼիկնիսոս՝ (որայ զնդին մէջ զինուորած էր, և որ յետոյ թշնամացաւ կրօնից փոփոխութեան պատճառաւ), թող ինչ որ կ'աւանդուի Գլխաց զէմ և Հռչիի վրայ քաջագործութիւններն, այս ամենն պատճառ և իրաւունք տուին Տրդատայ, ոչ միայն իր հայրենի գահը ժառանգելու, այլ և պաշտպան ունենալու զՀռովմայեցին՝ ընդզէմ Սասանեանց. և չափաւոր ազատութիւն մի տուին նոքա մեր թագաւորին, բայց տէրութեան սահմաններն ամբողջելով՝ որչափ էր բնիկ Մեծ Հայոց, ի բաց առնելով Տիգրանայ տիրացած երկիրները և Փորը Հայոց գաւառները։ Շատ որոշ կերպով նշանակէ Ալեքսանդրեան (ձի) այս իր տանիք

Հայոց տէրութեան սահմանները, երբ Գր․ Լուսաւորչի քարոզութեան սահմանները յիշէ․ սկսեալ յարեւմտեան կողմէն՝ պատելով ի հիւսիս, և դառնալով յարեւմտեան հարաւ՝ պատելով զհարաւակողմն, և վերանալով յարեւելակողմն և հիւսիս․ « Ի Ստաղապուց քաւ « զպէէն (Փ․ և Մ․ Հայոց միջոց) մինչեւ առ « աշխարհաւն խաղտեաց, մինչեւ առ Կաղար « ջօք (Վրաց սահման), մինչեւ ի սպառ ի սահ « մանս Մաքթաց, մինչեւ ի Դրունս Աւա « նաց, մինչեւ ի սահմանս Կասպից, ի Փայ « տակարան քաղաք արքայութեանն Հայոց․ « և յԱմդապուց քաղաքէն մինչեւ առ Մծրին « քաղաքաւ, քերէր առ սահմանօքն Սարուց, « առ Կորիւրական երկրան, և առ Կորդօք, « մինչեւ յամուր երկիրն Մարաց․ մինչեւ « առ տամրն Մահքրտան իշխանին, մինչեւ « յԱտրպատական » : Այս սահմանաց մէջ բովանդակին Մեծ Հայոց 15 աշխարհքն՝ ընդարձակօրէն, որոց կ'իշխէր Տրդատ՝ ազատաբար, իբրեւ դաշնակից Հռոմէայեցւոց : Այս դաշնակցութիւնս տեսցե իբրեւ 15 կամ 25 տարի, սկսեալ յամի 286, յորում թաւգաւորեց Տրդատ, մինչեւ ի սկիզբն հրովարտակի հալածանաց քրիստոնէից (303), յոր ստիպեցաւ Դիոկղետիանոս ի դրդելոյ իրմէ աւելի անզգամ կայսերակիցներէն, որոցմէ՝ քիչ տարի վերջ (305) ինքն այլ զգուելով՝ հրաժարեցաւ ի կայսրութենէն և քաշուեցաւ իր հայրենիքը, Դալմատիա, բանջարենք մշակելու : Երբ կայսերակիցն սկսան աւելի բռնաւորաբար տիրել և հալածել զքրիստոնեայս, Տրդատ՝ որ արգէն ազգովին քրիստոնեայ էր, կտրեց անոնց հետ դաշնակցութեան կապը, իր երկրին ազատ տէր եղաւ, բայց հակառակութիւն չէր ցուցնէր և որդուած սահմաններէն դուրս չէր ելնէր : Մինչեւ որ այդ հալածիչ կայսերաց մօտագոյնն՝ միանգամայն և անտագոյնն, չստիպեց զինքն երեւնալու՝ միանգամայն պաշտպան իր երկրին և իր նորընկալ սուրբ հաւատոց քրիստոնէութեան : Զայս հարկ է հիմայ յիշել՝ թէ ինչպէս եղաւ, ինչպէս Արշալոյսն քրիստոնէութեան Հայոց՝ արեգակնապէս սփռելով եղաւ Արեւելքն Լուսաւորութեան Հայոց :

Եթէ սոսկ ազգայնոցս՝ Հայոց համար՝ ուզէի շարեւ այս սողերս, գրեթէ ամաչելով

պիտի դադրէի․ որոց՝ այնքան ծանօթ համարիմ իրենց համօրէն լուսաւորութեան սկիզբն և պարագայները, որ մեզ իբր անտարան մի հարկ է ըլլալ, ինչպէս Ս․ Լուսաւորչի վարդապետութիւնն այլ՝ որ Աղաթանգեղոսի պատմագրութեան կցած՝ Անտարան Ս․ Գրիգորի կողուած է : Կ'ուզեմ այլ հաւատալ՝ թէ այնքան մեծ երեւցեր է և է այս լուսաւորութիւնս Հայոց, որ հեկեղեցական պատմութեանց սկզբնադրող Եւսեբիայ աչքը՝ կերպով մի շարուցեր է․ եթէ սօտարօտի իմն է ըսածս, նոյնպէս և սօտարօտի պէտք է համարել՝ իր պատմութեանց մէջ բնաւ չյիշելն տալարի գերիւրիտիկ գիպուածը : Նոյնը պէտք է ըսել և իր Հետեւող Զոսմենոսի համար, որ և Վրաց և ուրիշ ազգաց դարձն ի քրիստոնէութիւն յիշէ (Բ, 2)՝, բայց զՀայոց՝ ոչ․ սակայն ուրիշ տեղ մի յիշէ միայն՝ որ Հայք իրենց ընդարձակ ազգերէն առաջ ընդունեցան քրիստոնէութիւն․ և թէ՛ յԵրեսնացոց և ի Հայոց առ տեսածային արանց մտաւ քրիստոնէութիւնն ի Պարսկաստան․ և զի՝ շատ հին է քրիստոնէութեան մուտքն ի Պարսս, ապա հնագոյն եւս ի Հայս խոստովանի լոբեկայն կամ յայտնապէս՝ պատմիչն : Միթէ, այդ պատմիչը որ այլեւայլ ազգաց քրիստոնէութիւնը պատմէին՝ ճանչնալով զանոնք հպատակ հռոմէական կայսերութեան, իսկ զՀայս միայն ինքնազուլս տէրութիւն մի, այս պատճառաւ թողուցին յիշել․ թէ արդեօք շատ զարմանալի և անժխտելի հանգամանաց հետ՝ մարդկօրէն զարմանալի և երկբայելիք այլ լսելով՝ չուզեցին կամ չկրցան որոշել և աւանդել․ այլ Հայոց քրիստոնէութեան վրայ բնաւ չէին տարակուսեր․ և տեսանք արդէն՝ որ նոյն ինքն Եւսեբիոս էր յիշող զՄեհրուտան եպիսկոպոս Հայոց՝ ի կէս Գ դարու :

Թողուցեք այս ոչ մեզ կարեւոր խնդիրս, և անոր հետ մեր պատմիչս տաւաղածիւն մէջ այլ քննադատութեան տուել կամ պակաս ենթակայ նիւթերը․ ինչպէս, Տրդատայ կերպարանաց այլափոխութիւնն միանգամայն և բարուց, մեհնեաց կործանման առնն դիւաց

1. Այս զլուխ պատմութեանն այլ հարազատ չի համարուել՝ այլ եկամուտ :

մարդակերպ փախուստն, Տրդատայ գրեթէ գերակայ այժմ, Պրիգորի և Ս. Յակովբայ Մծբնացւոյ աղգականութիւնն, Հռիփաիմեանց քանի մի դէպքերն, և այլն, չոր որքան և կրքնան չափուորապէս մեկնուիլ և ըստ այսմ հաւատալի ըլլալ, ռակայն աւելի զարմանալի կ'ըլլայ՝ եթէ բոլոր Ագաթանգեղոսի (որ ի սկզբան՝ յունարէն գրուած է), և մեր Գ. և Ե դարու պատմիչաց ըսածներն, զոր Յոյնք և Ասորիք, մինչև Եգիպտացիք (Վփաիք) և Եթովպացիք անգամ իրենց Յայտաւորաց մէջ պատմեն, ասոնք անհաւատալի կամ դժուարահաւատալի հրեան: Արդարեւ Հրաշալի են. և Հրաշալեաց սահման չկայ առ Աստուծոյ. բայց և խոհականութիւնն կրնայ ընտրել զհրաշալին ի հրէշաւոյն: Եւ որքան աւելի կամ պակաս Հրաշալի երեւի մեզ կամ օտարաց, մեր ազգին քրիստոնէութեան դարձն ի ձեռն Լուսաւորչին, որ կերպով և է. հարկ իսկ է մեզ երկեղածութեամբ զոհանալ զԱստուծոյ:

Եթէ Տրդատայ անունն Արշակ եղած ըլլայ և Պրիգորի Սուրեն, Հռիփաիմեայ այլ այլ կերպ ըստ օտարագրի Յայտաւորաց, չէ ինչ փոյթ. բայց իրական, պատմական և ստույգ է՝ առջինին մարմնով և մտք զօրաւոր և դիւրագնական մէկն ըլլալն, երկրորդին Հայոց ազգին ընդհանրութեան լուսաւորիչ ըլլալն, երրորդին՝ հիւանայի փափուկ կապ մի ըլլալն այդ երկուքին միջեւ. և որ և է նա, յուսմանով սխալի երբեակ մի աստուածային ներգործութեան ի հաստատութեան հաւատոց և եկեղեցոյս Հայաստանեայց. որոց բովանդակ գործոց շարքն՝ արդարեւ զիւրացնական, վիպասանական, ողբերգական հանգուցաւոր բան մի է. սակայն բուն և կենդրոնն ստույգ: Ա՛ր թողունք որ գրեթէ ամէն երկրի քրիստոնէութեան ընդունելութիւնն հրաշալեօք եղած է. և ուր հրաշք կայ ի կարեւոր դէպս սեփական պատմութեան, արժան է գոհանալ զհրաշագործութեն, որ է ինքն Աստուծոյ, որոյ և է իր արարածոյ ձեռքը:

Պարզօրէն իսկ պատմական, այլ ստույգ պատմական պատկերօք զննելով այդ Հայոց Լուսաւորութեան առիթ երբեակը, և իրենց կապակցութիւնն ի լրումն մեծ և սուրբ գործոյն, շատ նշանաւոր և հետաքննի կ'երեւին,

թէ դիպուածքն թէ անձիւքն: Ասոնց առաջինն՝ ժամանակաւ, ոչ պակաս և արդեամբ՝ է ամենայն մասամբ Միւս, ահեղ, երբեմն Գրեցազն և ապա Խոստովանող Քրիստոսի և Սուրբ, Թագաւորն Տրդատ: Ի մանկութիւնն՝ վտանգաց և դժարութեանց մէջ ընկած, մտօք և մարմնով կռուելու յաղթելու ջանացող, հարկաւ և յօժարութեամբ: Եթէ լոկ մարմնոյ ուժով և յալողութեամբ ըրածներն ըստ անանդութեանց, նկատուին, հէլենական և հակայից և դիւցազանց դասակարգի է. եթէ աննշկուն ոգին և ջանքն՝ իր հօր և իր ազգին տէրութիւնն և թաղը կործնելու յօտարաց և պատկուելու, քաղաքագէտ և յաղթող թագաւորաց դասակցի. և եթէ յայտմասին կշռուի իր ըրած ծառայութիւնն և օգնականութիւնն հոգովակաւ ինքնակալութեան, այն Սառանեանց զօրաւոր դիմակալութեան, և կայսերաց բազմաւորութեամբ չփոթած ժամանակ, ոչ փոքր երախտաւոր պէտք է ճանչցուի այն գոռոզ տիեզերակալաց, որք իրենց կողմանէ այլ՝ յայտմ գտուեցան երախտագէտ, և փոխադարձ օգնութիւն մատուցին և յալողացին թագաւորութեանը: Իսկ երբ նկատուի իրենք քրիստոնեայ և առաջին հանդիսաւոր թագաւոր քրիստոնեայ, և իր ազգը խմբովին քրիստոնէացընելու՝ ձեռնտու Լուսաւորչին, և յորդորող թագաւորական (կամ լաւ եւս ըսելով արդատական) հեղինակութեամբ, յայտմ՝ անհամեմատ է իր արդիւնքն, և արժան է կրկնել մեր մեծ պատմչին (Խորենացոյ Բ, զԲ) ծանրակշիռ տեսութեամբ խօսքը. որ՝ զԼուսաւորչի նախակարգէ «միայն վկայութեան և առաքելութեանն միեմակաւ». անկէ դատ՝ յամենայնի «զուգարան և հաւասարագործ» զՏրդատնա և աւելի եւս քան զնա. «Քանզի, խորհելն յաղագս Աստուծոյ և ճշմագիտելի լի» «նեղ՝ զոյգ (է) երկուցունց (Պրիգորի և Տրդատ)». իսկ նուանել (զժողովուրդն համոզել) «հաւանեցուցողականաւ կամ բռնաւորաւ» «կանաւ բանիւ՝ առաւել էր թագաւորին նորոհ» («քան զքաղցր Պրիգորի»). քանզի ըստ հաւատոյն՝ ոչ ինչ կասեցուցանէր զգործն. «այնք աղագաւ կոչեմ և զսա նախաշաւող «ճանապարհ, և զսաստորոտեանցն մերոց «Հայր Երկրորդ»։ Նոյն դատաստանաւ մնո՛նէ

դարձեալ՝ « Բազմափայլ ճառագայթ » . — Երկրորդ նաշատակ, և մերոյ Լուսաւորութեանցս լուսաւոր վերակացու՝ — Ճշմարիտ քաջատրոս , և այլն : Եթէ, մարդկօրէն դատելով, Բարդղիմէոսի և Թադէոսի ատեն ըլլար այսպէս Տրդատ մի՛ այն ատենէն կ'ըլլար Հայ ազգն այլ քրիստոնեայ . իսկ եթէ Գրիգորի ատեն չըլլար Տրդատն՝ Գրիգոր այլ մասնական լուսաւոր մի կ'ըլլար Հայոց ոմանց՝ այլ ոչ համօրէն Հայոց : Սակայն, « Ո՞գիտաց զմիտս « Տեառն . կամ ո՞ եղեւ նմա խորհրդատու » :

Տրդատ՝ մեր արշակունի թագաւորաց անընդհատ 400 տարուան ծանօթ պայազատն էր . իսկ Գրիգոր ո՞վ էր, որ այնպիսի մեծ և հզօր թագաւոր մի՛ աւելի մեծագոյն գործի գործակից ըլլաւ : Յանկարծօրէն և յօտար աշխարհէ՛ մայրենի ծածկութեանց մէջ կծկած, չի ծնած ճանապարհորդելով՝ կ'արձակուի ի Հայս . կենաց լոյսը կու տեսնէ՛ Հայոց հոգւոց առաջին լուսածագ Թադէի հանգստարանին վրայ . իր Հայրն Անակ՝ զաւաճանութեամբ սպաննելով զթագաւորն Հայոց Խոսրով՝ խաւարցնէ զտէրութիւն և զազգ Հայոց, ի ժամանակի աւնոր յաղթող փայլմանց . արթնապէս ինքն այլ կու սպանուի բոլոր ընտանեօն . իր դատապարտուած մարած կրակէն՝ կայծակ մի միայն թռչի փախչի թաքի յարեւմուտս . և յետ երկար տարիներու պէսպէս զիպաց՝ դառնայ կ'ըլլայ Լուսաւորիչ իր հօրը խաւարցուցած աշխարհին . և անոր (Տրդատայ) որ իրաւունք ունէր զինքը շարաշար սպաննելու՝ կ'ըլլայ կենսատու յաւիտենից կենաց, յետ տարեւոր ժամանակաւ՝ առանց իմացնելու ծառայելով իրեն՝ իրրեւ աշխարհիկ պաշտօնեայ : Ի՞նչ զարմանք է այս . ո՞վ մտածեց, ո՞վ հնարեց, ո՞վ կարգաւորեց այս բաներու . — սա մարդկան գործ չէ . հրաշալի է, գործ է Աստուծոյ, անքննելի և անհեցոյցիչ, այլ և հոգեզուարճ նախախնամութիւն . որոյ զարմանայի օղակաւոր իմն յաղորդութիւն է՝ Տրդատայ բարեբաղդաբար թագազուլի դարձին ատեն յօտարութենէ ի Հայրենիս, զբռնեն զԳրիգոր անծանօթաբար, զօրդի իր հօր սպանչին, և առնուլ իրեն հաւատարիմ և սիրելի պաշտօնեայ . իր ուրախութեանց միանգամայն և մուրուրութեանց մեծահանդէս

խրախճանին՝ անոր յանձնին՝ որ զկարծեցեալ Մայրն Հայոց զԱնահիտ՝ ծիածան ծաղկօք պտակէ . հիացուցիչ զաղտնեաց յայտնուիլն : Անակայ որդի Սարենի՛ (Գրիգորի) քրիստոնեայ հաւատով և դաւանութեամբ կանգնին իր ընտրած ահաւոր տիրով զիմաց . խոստովանին, վիճեն, տանջուին, և դարձեալ անկարծօրէն զաղտնեաց վերջին քողն այլ բացուելով՝ իմացուին ով և որու որդի ըլլան . դատապարտուին ի վիրապնկեցութիւն՝ մօտ յԱրտաշատ մայրաքաղաք թագաւորութեան Հայոց, և երկար տարիներ հօն մեծելատիպ մնալն, իրրեւ կայծ ընդ մոխրով, մինչեւ դարձաւ մեծապետն հրաշալիօք յայտնուելով լուսածագին առ հասարակ ի Հայաստան՝ :

Թ

Հռիփսիմիանք .

Անր քաղաքական պատմութիւնն դարձեալ մթննայ այս միջոցիս : Ազաթանգեղոսի պատմած Տրդատայ շարունակ յաղորար տէրութիւնն՝ թուի անգամ մ'այլ կոտորուած . Երեսէ՛ Սասանեանց թագաւորն աւելի յաւիղած գտնուի ընդդէմ Հռովմայեցւոց . որոց կեսարն Գալերիոս՝ ամօթապարտ կորակոր դարձած և մերժուած ի Գիտիլիտիանոսէ, նորէն Տրդատայ նիգակակցութեամբ և քաջութեամբ՝ յաղոյի իր կորանքը կանգնել . մեր երախտաւոր թագաւորն այլ այնուհետեւ (Իբր 297) անընդհատ 40 տարիէ աւելի այլ թագաւորէ, ոչ միայն քաղաքական և յաղթական, ոչ և գերագոյն լուսաւորութեան փառօք . — Ի՞նչպէս կ'ըլլայ այս լուսաւորութիւնն . և ի՞նչ լուցիկ է որ այն մոխրոյ տակ երկար և ցուրտ տարիներ ծածկուած կայծակը՝ կ'արծարծ և փայլեցնէ : . . .

Հարցնենք հին իրգոյի մի և երգէ մեզ . « Ի յԵլւս արեւու » (ի Հայս) արեւ ծագեցաւ մեզ յարեւմտից .

1. Այս չղթաշար իրաց մէջ պէտք չէ մոռնալ և օղակ մի Սալահունի նահատակն Թէոփար, զոր առաջ յեղեցինք :

Չամպն՝ արեգական ծածկոյթ՝ Պետրոսեան
Հոգոյն հաւածեալ։

Օրերորդ մաքուր հարսինն (Հռիփս.) աւե-
տիս տայր փեսաւերին։

Ջարթի Զուարթոն անուն (Պրիգոր) . ել,
գարթո՝ գթմբբեալան ի մեղաց։

Արբի որ նընչեալ ի Գրքի, լուսատու լիցի
քեզ՝ Քրիստոս։

Արեամբս ոռոգիմ (եւ Հռիփ.) գերկիր
(Հայոց, դու) սերմանեա, մշակ հոգեւոր»։

Հրաւիրեալ մեղք այլ զհրաւիրող լուսաւո-
րութեան մերոյ՝ դարձեալ երկողի բերնով։

«Եկեալ ի դրամտէն կենաց՝ անուն խըն»
«կարեւր . . . հարան Քրիստոսի, ընտիրալ ի

«րիւրուց, ո՞վ Սուրբ Հռիփսիմէ . . . Երեւե-
«ցար ծաղիկ գարնայնոյ, անուշահոտ վարդ

«կարմրեփեան, շուշան ոսկէտիպ . . . դուստր
«արքայի, յոսկեհոռն պահուեալ . . . Սա-

«ւառնեալ ըստ աղանձաց՝ ելին ի յերկինս
«ընդ քեզ լնկերք քո . մտէք ի տաճար թա-

«ւաւորի՝ ի Հայրանիսն անսպական, յու-
«րախութիւն յաւիտենից»։

Հրաշայի հրաւիրակն Գրիգորի եւ իր դաս-
տիարակն Գայիանէ՝ հռուկական կայսերաց

գեղէն կ'ըստին։ Հռիփսիմէ՝ ըստ Ագաթեան-
գեղոսի՝ եր դուստր «նուռնն յաստուածա-

«պաշտ եւ ի թագակալ տոճէ» . ըստ Խո-
րենացւոյ՝ «ի ծիրանափառ օգոստականացն

«ի կայսերական դարմէ»։ Ասոնք հարիւրա-
ւոր կուսանաց հետ՝ կէս ծածուկ կէս յայտնի՝

ի սահմանս մայրաքաղաքին Հռովմայ՝ Ս. Պօ-
ղոսի հանգստարանին քով, տեսալ մի միա-

բանակեաց կենօք ճգնէին «յարգելալման մի
«կուսանաց», ըստ Ագաթանգ . Բառով քան

զմեծ հայրածանս Գիողեատիանոսի, իբրեւ
յամի 293, սկսան փնտռել զասոնք . ըլլալ Ա-

գաթանկեղոսի աւանդած՝ Հռիփսիմեայ գե-

ղեցկութիւնը կայսերական Թագով պսակելու
համար¹, ըլլալ պարզ իր եւ ընկերաց հա-

ւատքն ունհանգստեալու համար. մայրն Գա-
յիանէ՝ իր տեղը եւ կուսանաց բազմութիւնը

յանձնէ իր Զոյի կամ Եղոյի կամ Զիտա քրոջ,
զորս՝ կայսրն չարդել կու տայ, երբ իրենց ըն-

կերաց փախուստը կ'իմացուի², Գայիանեայ
եւ Հռիփսիմէի հետ եօթնասուն եւ աւելի

ընկերք եւ քանի մի քահանայք երթան յօտար
երկիրներ . իրենց հետ ընկերանան եւ արք

հարիւրի չափ, եւ երկար տարիներ երկրէ եր-
կիր թափառին։ Ո՛ր եւ ի՞նչպէս . . . յայտնի չէ

սմանն, եւ ի՞նչ նար գիտնալ, բայց զայս՝ որ
յարեւելք ինկնցին եւ Քրիստոսի անօրհնու-

թեանց տեղուանքը կ'ողջունեն իբրեւ ուխ-
տաւորք . ապա սրիշ ուխտի տեղուանք Ա-

սորոց կողմերը, ուր որ կամ Քրիստոսի սըր-
բազան զգեստուց կամ շարչարանաց գործեաց

յիշատակ մի կար, կամ Առաքելոց հանգըս-
տարան եւ նշխարք . այսպէս կու գան յԱ-

ղեսիս՝ Քրիստոսի դաստառակը կամ ան-
ձեռագործ նկարեալ պատկերը պատուելու։

Ըստ այսմ եւ երբ ի Գեթսեմանի Ս. Աս-
տուածածնի գերեզմանին քով երկար առնն

կեցան, իրմէ, կ'ըլէ պատմիչն, պատմեալ
աւսին որ երթան ի կաղմանս Հայոց, եւ գտնեն

ու պատուեն հօն իր փայտեայ պատկերը,
քանդակեալ յաւետարանչէն Յովհաննէ, զոր

տեսանք ի Ռարդոզիմէոսէ Առաքելոյ դուռած
ի Հոգեաց վանս։ Այս այցելութիւնը կամ

գալլատեան դէպքը՝ մեր բաղմաբերէր Խո-
րենացին գտած եւ գրած է աւանձինն, որ

պէսպէս վերնագրի ի Հաւընտիրս, որպէս
այս . «Յաղագս Հռիփսիմեանցն, ի ծընարիտ

«պատմագրացն Յռանաց գտեալ Մովսիսի Խո-
«րենացւոյ»։ Պատմագրաց զխաւսրն՝ յորմէ

օգտուեր է մեր պատմիչն՝ ինքնին յանուա-

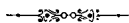
1. Որչափ այլ երկրայելք է Գիողեատիանոսի
սիրահարիւն ի պատկեր Հռիփսիմէի եւ խնդրէն,
օտարք այլ պատմեն նման բան մի . այդ կայ-
սեր ի կաղմանս Յունաց եղած առնն տեսնելն
13 տարուան դեղնեցի աշխիւ ի Ֆիլոսոֆիան
անուն, խնդրէն Հարանցընէ իրենի եւ մեր
ժողովով՝ յարչարել եւ նահատակել զնա . Ժի-
դարու սկզբան (1802) Հռովմայ (Պրիկիլեան)

Գետնադամբանաց մէջ գտնուեցան նշխարքն,
հուսկուեցաւ անունն եւ պատւին, տօնութի ի
10 կամ 13 օգոստոսի։

2. Գեղեցիկ խորհրդածութեամբ կ'ըլէ այս
բանս՝ մեր պատմիչն . «ԶԹոյնս դառնութեան
«ի նոսն թափանչ՝ արար վկայս Քրիստոսի,
«յործած ոչ եհան ընթանել ի վարկ մանոն
«գտնը առաքելոցն» (Հռիփսիմեայ)։

նէ կ'իմացուի (թէ և այլով մասամբ կե-
նացն, ժամանակին և գրոցն անծանօթ է
մնացեր յետոյ), և կ'ըսէ. « Զատենաբանու-
« թիւնա իմաստնոց գրոց յեղադայ, յԱտ-
« աիկէ՛ իմ ընթերցեալ բազում անգամ,
« գտի զո՞ն գրոցս, որ ի ճա՛ն գայր պատ-
« մութեանս մերոյ Հիւսման. յոյժ պիտանի
« և յօգտութիւն մեզ լսի, որ անուն գրոցն
« կոչի Դաւթի Հոովմայեցոյ գիրս Եկլեսիաս-
« տես (Եկեղեցական պատմութիւն). գոր կա-
« մեցեալ իմ թարգմանել և ոչ ժամանեցի,
« մնաց այլում տեղւոյ կամ իմաստնոյ ». Հե-
տեւեալ խօսքով մ'այլ կարծել տայ՝ թէ Ա-
գաթանգեղոս եւս նոյն գիրքը տեսած և քըն-
նած ըլլայ. որով այն Հեղինակն այլ հնագոյն
կ'ըլլայ՝

Շարայարեւի Ն. Ղ. Վ. Մ. ԱԼԵՃԱՆ

ՔԵՆԱԿԱԿԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

Ս. ԳՐՈՑ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ

ՎՐԱՅ:

(D^r. V. ERMONT, DE LA MISSION

DES LAZARISTES, PARIS).

(Շար. տես յէջ 346)

Նոր Կտակարան.

ՄԵՐ ցարդ քննած խնդիրն բնաւ կա-
րեւորութիւն մը չունի Նոր Կտակարանի
նկատմամբ, վասն զի ասոր երբայական բնա-
գիրը չունինք. հետեւաբար չենք կրնար քըն-
նել՝ թէ արդեօք Նոր Կտակարանի Հայերէն
թարգմանութիւնն՝ երբայականի՞ վրայ եղած
է. Սկիայն այսչափ միայն հարցընենն նե-
րելի է, այսինքն, յոյն թէ ասորի բնագիրն
վերագաս տեղին ունի Հայերէն թարգմանու-

թեանս մէջ. բայց առ այժմ՝ այս կէտով պի-
տի չդարդինք, որովհետեւ ոչ մէկ քննադատ
ենթադրած է՝ որ Հայերէն թարգմանութիւնս՝
ասորականէն եղած ըլլայ. այսու հանդերձ,
մեր յետոյ ըսելիքն քիչ շատ ուղղակի պիտի
հաստատուէ այդ իրողութիւնը: Առ այժմ՝ հոս
մէջ բերենք միայն մի քանի համառօտ օ-
րինակներ՝ որք կը ցուցնեն յոյն բնագիրն
և Հայկական թարգմանութեան մէջ եղած
սերտ յարաբերութիւնը:

ա) Թիսուս բառն յունականի և Հայկա-
կանի մէջ նոյնպէս ուղղագրուած է, և անոր
մէջ յ յոյն տառն կ'ենթադրուի: (Օրինակ
իմք. 'Υγροσ—Թիսուսի (տեղ տեղ):

բ) Մէկ քանի անգամ, Հայ թարգմանիչն
չհասկնալով յոյն բառին նշանակութիւնը,
գործածած է գայն ինչպէս որ է յունակա-
նին մէջ, Զոր օրինակ. Μωρξ—Մորոս (Մատթ.
Ե. 22):

գ) Յունականի մէջ գտնուած շատ մը
արմատայական բառք՝ նոյն կերպով կը գրու-
նուն Հայ բնագրին մէջ. (Օրինակ իմք.

α) 'Αμύη — Ամէն (տեղ տեղ).

β) Λέγει: αὐτῷ. 'Εμφαθᾶ, ὃ ἐστιν «δια-
νοεῖσθαι». — ասէ. Եփփաթա, որ է՝ բա-
ցրի. (Մարկ. 2. 340).

γ) εἰς τὸν κορδαναῖν — ի կորբանն. (Մատթ.
ԻԵ. 6):

δ) Γολγοθᾶ — Գողգոթա. (Անդ. 33).

ε) 'Ηλι, ἡλι, λαμᾶ σαβαστανί — Էլի, էլի,
լամա սաբաթեանի. (Անդ. 46):

§ 2. Հայկական թարգմանութիւնմ՝ աղեքսան-
դրեան ըմագրի վրայ եղած է:

Արդեւ իսկ Լաբրոզ հաստատե՞ր էր այդ
կէտը, ցուցնելով միանգամայն որ Հայկա-
կան թարգմանութիւնն հաստատմութեամբ
կը հետեւի աղեքսանդրեան օրինակին¹,
թէպէտ և այս իմաստին մէջ կայ չափազան-
ցութիւն, ինչպէս յետոյ պիտի տեսնենք, բայց
յիշեան ճշմարտ է, ինչպէս որ կը հաւատա-

1. « Prose sequi (Versionem armonam) co-
dicem alexandrinum ». (Thesau. epist., III. p.
204). — զայտ կը յիշէ Le Long-Masch (Biblot.
Sac., II. I. p. 171). — Նոյն Լաբրոզ՝ Հայկա-

կան թարգմանութիւնը կը կոչէր զշտոյ բարդ-
մանաքեանց, անոր ժիշդ հաւատարմութեան
և համահայնութեան համար յոյն բնագրի
հետ: